

Naslov članka/Article:

HOLOKAVST – BRAZGOTINE V DUŠAH ČLOVEŠKOSTI THE HOLOCAUST – SCARS ON THE SOULS OF HUMANENESS

Avtor/Author:

Bojana Modrijančič Reščič

DOI:

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Zgodovina v šoli št. 2/2020, letnik 28

ISSN 1318-1416

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo

Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2020

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/zgodovina-v-soli/>

Bojana Modrijančič Reščič

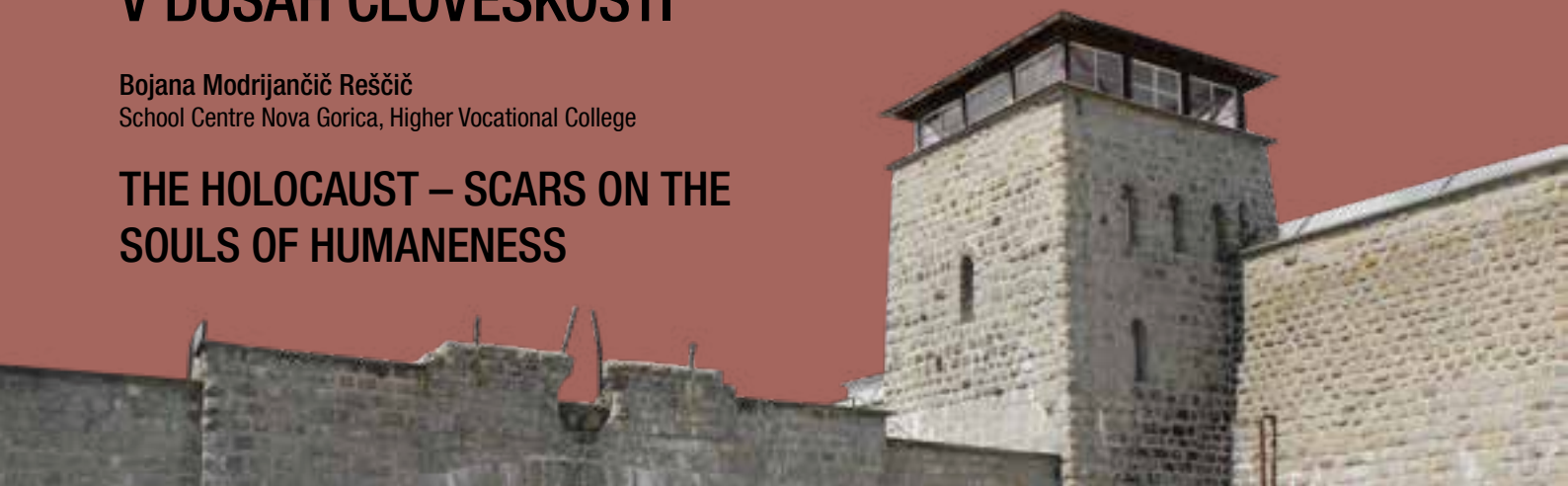
Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

HOLOKAVST – BRAZGOTINE V DUŠAH ČLOVEŠKOSTI

Bojana Modrijančič Reščič

School Centre Nova Gorica, Higher Vocational College

THE HOLOCAUST – SCARS ON THE SOULS OF HUMANENESS

IZVLEČEK

V 21. stoletju beseda holokavst ni velikokrat »poguglana«, bi rekli srednješolci, a njim vzbudi grozo, ko o tem preberejo v knjigah, se pogovarjajo z učiteljem in zapišejo spomine svojih sorodnikov ali pa si kraj sami ogledajo. Velikokrat povedo, da so dejstva kruta, in ne morejo razumeti, kako so jih nekateri ljudje uresničili. Ali kot je rekel Lojze Krakar v spremni besedi dokumentarnega dela *Od tod so bežale še ptice*: »Fantazija ponorelih nacistov si je namreč v koncentracijskih taboriščih izmislila takšne reči, da je proti njej ne samo moja domišljija, marveč celo domišljija starega Danteja naravnost nebogljen.« (Krakar in Kumar, 1962, str. 6) In kot bi dodale interniranke – Elza Kumar Mavrič, da o tem morajo govoriti, čeprav so najprej molčale, Sonja Vrščaj, ki vedno citira Krakarjeve verze v pesmi *Auschwitz*, da se je tu »smrt utrudila do smrti«, ali že pokojna Bogdana Šimac Rakar, »umazanke smo bile, saj smo imele gvantarske uši«, lezle so po obleki in po vtetovirani številki na roki, o kateri je verjela, da jo bo lahko sprala pod vodo. Ob vsem tem srednješolci spoznajo pomen besed imeti brazgotine v dušah, saj je kruta preteklost trpečim pokazala, kaj pomeni biti oropan človeškosti.

Ključne besede: taborišča, trpljenje, osebne zgodbe, knjige, pogovor

ABSTRACT

In the 21st century, the word *holocaust* is not very often 'googled', as secondary school students would say, but they are shocked when they read about it in books, talk about it with their teacher, write down the memories of their relatives or visit the place themselves. Frequently, they would express that what happened was cruel and that they cannot understand how some people would allow that to happen. Or, in the words of Lojze Krakar in the preface of his book *Od tod so bežale še ptice*: "The imagination of the Nazi madmen in concentration camps was such that not only mine but even Dante's imagination is downright destitute." (Krakar and Kumar, 1962, p. 6) To this, three interned women would add that they must talk about it even though, at first, they were silent (Elza Kumar Mavrič), that "death was dead tired" there (Sonja Vrščaj, quoting Krakar's words in the poem *Auschwitz*) and that they "were dirty because of the lice" in their clothes and on the number tattooed on her hand, which she thought she would be able to wash with water (Bogdana Šimac Rakar, now deceased). In addition, secondary school students learned the meaning of the phrase *scars on the soul*, reflecting how the cruelty of the past showed those suffering what it means to be robbed of humaneness.

Keywords: camps, suffering, personal stories, books, conversation

UVOD

Prispevek predstavlja življenjske zgodbe moških, ki so izkusili taborišča, se borili z usodo in verjeli, da morajo preživeti. Ostali so zapisi, ki ponujajo vpogled v krut zgodovinski del, ko so bili nedolžni ljudje oropani pravice biti človek in normalno živeti. Živeti, razmišljati in biti svoboden je danes samoumevno, nekoč je bilo za to treba zastaviti svoje življenje. O tem sem kot profesorica slovenščine na strokovni šoli spregovorila z mladimi v 4. letniku programa SSI, smeri računalniški tehnik, ker imajo po programu strokovno ekskurzijo v München. Ogledajo si mesto, tovarno BMW, areno Allianz in tehniški muzej. Pot pa jih vodi tudi v taborišče Dachau, kraj spomina, sledi pogovor s pomočjo dokumentarnega gradiva v knjigah ter zapisi mladostnika, ki razmišlja o tem. Mladi so izpostavili dejstvo, da je bil človek le umazana številka, ki jo je nadomestila druga. Vsa ta števila so odkrivala človeka, ki se je boril in še vedno verjel v človeškost.

MATO UTOVIČ, MAUTHAUSEN

Kot profesorica slovenščine na strokovni šoli sem v šolskem letu 2019/2020 pred ekskurzijo v München sklenila, da z dijaki 4. letnika programa SSI, smer računalniški tehnik, spregovorim tudi o treh avtorjih in njihovih delih, ki so spoznali grozo taborišč Mauthausen, Dachau in Buchenwald. Želela sem jih spodbuditi, da bi tudi s pogovorom počastili spomin na trpeče in umrle. Povedala sem tudi o svoji izkušnji, ko sem se poleti leta 2019 z družino peljala skozi mesto Mauthausen ter kmalu zagledala taborišče. Opažovala sem ljudi, ki so hodili po svojih opravkih. Ko se domačin zagleda vate, v turista, enega izmed mnogih, ki raziskuje ... A vožnja skozi gozd je bila le vmesna postaja do prostranega razgleda na mogočen kompleks iz granita, ki tudi ob sončnem in vročem dnevu mrazi dušo. Srednješolcem sem povedala, da sem nekoč ob ogledu Auschwitza mislila, da sem videla vso grozo tega sveta. Da sem občutila solze v očeh ob pogledu na copatke, ki so jih esesovci prišli iskat za svoje otroke, ker jih sovražniki režima niso potrebovali več. Ko sem hodila po taborišču Mauthausen in videla tuše, me je znova pretreslo. Po dolgem Apelplatzu so obiskovalci le nemo hodili in si šepetali. Nihče ni bil glasen, nihče ni kričal, se smejal. Nihče ni hodil po ploščah, ki so, položene na travo, služile za obiskovalce. Vsi smo se nemo tiščali ob vhodu, se sprehodili ob zidu. Če bi hodili po travi, bi hodili po umrlih ... Morala sem stati pod stopnicami, po katerih so hodili taboriščniki in iz kamnoloma nosili težke plošče, ki so bile težje kot oni sami. Marsikdo je končal v vodi, ko je prišel do vrha, a ni zmogel več. Te groze se ne da opisati z besedami. A verzi pesmi *Uspavanka v taborišču* Franceta Filipiča kličejo k spominu:

»Smrt je vstopila, privzdiga odeje,
žrtve odbira in nemo jih šteje,
konec je groze, pretepanja, boja,
lepa, svetla je dolina pokoja;
tamkaj ni žlic in ne biča, ni glada,
človek pod težkim bremenom ne pada.« (Krakar in Kumar, 1962, str. 97)

V eni izmed barak taborišča Mauthausen je bil tudi Mato Utovič, avtor knjige *Mauthausen*. Leta 1941 ga je v Mariboru, kamor je prišel iz Bosne, aretiral Gestapo; v samici je preživel šest mesecev. Tam je spoznal lakoto in uši, ob prihodu v taborišče Borl pri Ptujju pa tudi tepež, saj ga je komandant v sprejemni pisarni oklofotal. Skozi mesto Mauthausen so ga kmalu spremljali prezirljivi pogledi, ljudje pa so nanj celo pljuvali. Kmalu je dobil vtis, da so še posebej trpeli intelektualci, in izvedel, da je bila povprečna življenjska doba v taborišču od l. 1939 do 1943 šest mesecev, v letih 1943/1944 devet mesecev, ker so delali za vojno industrijo, v letih 1944/1945 pa pet mesecev. S svojim de-

Vhod v taborišče Mauthausen.

(Foto: Bojana Modrijančič Rešič.)

lom *Mauthausen* nas avtor Utovič popelje skozi zgradbo taborišča in predstavi krutost tedanjega časa. Komandant Franz Ziereis je bil sicer trgovec, ki se je učil mizarske obrti, sovražil Avstrijce, svojemu sinu pa je ob 10. rojstnem dnevu dal pištolo in mu naročil, naj strelja na jetnike ter se tako navadi streljati na žive cilje. Decembra leta 1944 je prejel Hitlerjevo pismo, v katerem je bilo zapisano, naj da odstraniti tehnične naprave, da bi tako prikril zločine. Ob osvoboditvi je celo prosil Američane za milost, saj naj bi lepo ravnal z obsojenci. Jetnike so v tem taborišču usmrtili v plinskih celicah, obešali in streljali v tilnik. Utovičev kapo je bil Georg Schmidt, ki so mu jetniki naredili ime množični morilec. Zagrešil je veliko umorov, še posebej med ruskimi političnimi jetniki: »Kasneje je odšel med esesovske prostovoljce in baje padel v desantu na Drvar.« (Utovič, 1980, str. 31) Pisec se zaveda, da se je v letih od 8. 8. 1938, ko je bilo taborišče ustanovljeno, pa do 5. 5. 1945, ko je bilo osvobojeno, zgodilo marsikaj. Pravi, da je bilo umorjenih toliko ljudi, kolikor jih je štel predvojni Maribor. Pred Zidom tožba pri glavnem vhodu so stali mnogi brez hrane in vode več dni, niso smeli na biološko potrebo, izpostavljeni pa so bili tudi udarcem esesovcev. Večkrat so bili privezani z verigo okrog vratu. Na enem koncu Bloka 1 je bil bordel, le nekaj korakov stran pa so esesovci mučili in pobijali svoje žrtve. Prostitutke so bile sicer lepo oblečene, marsikatera je pila. Do jeseni leta 1943 so tja hodili nemški interniranci, veljaki, kriminalci, kasneje tudi interniranci drugih narodnosti, blokovsko osebje, kapoti. Za obisk je bilo treba plačati pet mark, a ženske so dobile le pol marke. Bordela niso smeli obiskati Judje, sovjetski državljani in črnici. V Bloku 16 so delali poskuse s hrano, saj so hoteli ugotoviti, ali človek lahko živi brez kruha. Sadistični blokovski starešina Bloka 17 Mathias Aackerl, sicer nemški Rom, je zakrivil smrt mnogih Jugoslovanov. Premražene in izčrpane internirance je metal z glavo v velik čeber, ki je bil poln mrzle in umazane vode, kjer so si taboriščniki umivali cokle. V Bloku 11 so bili Španci, ki so se borili proti generalu Francu. Bili so tudi dobri tovariši, a ker niso bili navajeni mraza, jih je veliko pomrlo že pozimi leta 1941. Španski jetnik je bil tudi osebni frizer sadista in kriminalca Josefa Laitzingerja. Moral ga je briti vsak dan, a je do njega moral po kolenih. Blok 20 je bil tudi blok smrti, od koder ni bilo vrnitve. Tu so bili najhujši politični zaporniki, predvsem ruski oficirji. In ti so predlagali pobeg, ki se je prvič ponesrečil, saj je bil med njimi izdajalec. 2. 2. 1945, ko je bilo ponoči -12°C , so si noge zavili v odeje, obesili starešino bloka in njegovega pomočnika, podavili

Peč v taborišču Mauthausen.
(Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

stražarje na stolpih, se borili s snežnimi kepami, coklami, premogom in kamenjem, z gasilnimi aparati, z odejami pa so prekinili električne žice. Pobegnili jih je sicer 500, a le 17 je uspelo, da jih niso polovili gasilci, politični vodje, pristaši nacizma, ki so jih esesovci poklicali na pomoč.

Taboriščnik Utovič je vedel, da so v taborišču za cigarete in kruh na Apelplatzu ter po barakah prodajali obleko in čevlje. Izmenjali so si tudi politične novice. Najboljši barometer pa so bili obrazi esesovcev, ki so imeli ob zmagah nacistov visoko dvignjene glave, ob porazih pa so jih sklonili. In kaznovali so jetnike z bikovkami, gumijevkami, veliko so jih obesili. Poseben način kaznovanja je bilo tudi iskanje uši, ki so jih zaporniki pobijali, saj so se bali bolezni. Ker jim je primanjkovalo perila, so si za srajce tlačili kose odej ter časopisni papir. Poseben način mučenja je bilo tudi vsakodnevno prinašanje hrane. Nositi sta jo morala enako visoka in močna človeka. Kotli, podobni mlekarским kanglam, so bile težki tudi do 80 kg. Marsikateri je dobil po glavi, si polomil kosti, dobil kilo, opekline, tuberkuloznim so se odpirale rane na pljučih. Večkrat pa so se kotli namerno prevrnili, da so jetniki jedli vročo hrano s tal. Da človeška um in zloba nimata meja, so esesovci pokazali, ko so nadzorovali delo v kamnolomu Wiener Graben, kjer je osem mesecev delal tudi avtor Utovič. Na svojih plečih so nosili kamenje po strmi poti na vrh, kjer bi ga morali naložiti na vagončke. Hudobni komandofirer jih je sunil, da so zopet zdrsnili v jamo. Po 186 stopnicah so nosili 40 kg težek tovor, sami pa niso imeli več kot 50 kg. Gorje tistemu, ki je padel, saj je za seboj potegnil tudi preostale. Na vrhu stopnic je stala skala smrti, s katere so skakali v globino ter si tako skrajšali muke. Na drugi strani pa je bil vrt cvetočih vrtnic za esesovske ljubice. Obupanci so se tudi obešali: »*Ko so se naveličali vseh muk in trpljenja v taborišču, so odpeli pas na hlačah in se obesili na strehi lope.*« (Utovič, 1980, str. 124) A obesil se je lahko le eden; ko so ga sneli, je naslednji že čakal. Tako so se izognili tudi boleznim, ki so ljudi lahko stale življenja. Avtor knjige *Mauthausen* je zapisal, da so operacije opravljali nestrokovno: Judom in sovjetskim ujetnikom so redko dajali narkozo. Včasih so operirali študenti medicine, ki niso imeli prakse. Bolniki so skrivali mrtve tovariše, da bi namesto njih dobili dodaten obrok hrane: »*Lakota je bila tako huda, da je v bloku 8 neki interniranec umrlemu tovarišu odrezal del mišice na roki in jo pojedel.*« (ibid., str. 50) Sicer so se neusposobljeni in kruti zdravniki učili na mrtvih in živih. Dr. Herman Richter je bil znan po poskusih na živih internirancih, saj je zbiral tetovirano kožo. Le-to so potem preparirali in iz nje izdelali ročne torbice. Njegova desna roka je bil dr. Krebsbach, ki so ga interniranci imenovali Spritzbach, saj je rad vbrizgaval smrtonosne injekcije klora, bencina in zraka: »*Zdravnik je delal brez najmanjše zadrege, kar pri odprtem oknu in s cigareto v ustih.*« (ibid., str. 143) Kljub vsemu hudemu pa so pisali tudi pisma svojcem, enkrat na mesec pa so na dopisnico napisali celo deset besed. Iznajdljivi so pošiljali pozdrave stricu Kruhu in teti Slanini. Jugoslovani so uživali v tem taborišču velik ugled, ker so bili solidarni, odločeni streti fašizem, v domovini pa je bilo dobro organizirano odporniško gibanje. Januarja 1945 se tu znašel tudi slovenski pisatelj, Korošec Prežihov Voranc. Iz Sachsenhausna je prišel s transportom pri -17°C , ko so interniranci stali v samih spodnjih hlačah. Dobil je dodatno hrano, saj je zaposleni v svinjskem hlevu skrtil nekaj krompirja. Zanj je skrbel tudi interniranec Utovič. Še večjo življenjsko grozo iz krematorijev je preprečil konec vojne. A opomin človeškosti in človečnosti so tudi raztreseni pepel umrlih po gradbiščih in kot material za gradnjo cest, krvoločni psi nacistov, polivanje z mrzlo vodo v hudi zimi, pešačenje otrok v Bergen-Belsen ...

FRANC JEZA, SPOMINI IZ TABORIŠČA

»Naše potovanje smo začeli z obiskom koncentracijskega taborišča Dachau, ki je nastal iz zapora za politične nasprotnike nacističnega režima. V muzeju smo lahko videli, kakšno je bilo življenje v taborišču, katere narodnosti so bili zaporniki ... Kar smo videli, nas je zelo pretreslo. Vedeli smo, kakšne grozote so se dogajale v koncentracijskih taboriščih, vendar stati na zemlji, kjer je izgubilo življenje na tisoče ljudi brez konkretnega razloga, je nekaj popolnoma drugega,« so zapisali dijaki 4. letnika programa SSI, smer računalniški tehnik, ki so si ob ekskurziji v München ogledali tudi taborišče Dachau. Pred tem pa smo se pogovorili tudi o knjigi Franca Jeze *Spomini iz taborišča*. Ob prestopnem letu v februarju leta 1944 ga je aretiral agent v civilu in ga odpeljal na policijo. Kmalu se je izkazalo, da ga je zamenjal za brata partizana, vendar ga niso izpustili, pač pa poslali v Dachau, sicer bi ga fanatik Maks Loh izročil Gestapu; končal bi kot talec v Begunjah. Na kamionu je razmišljal, da »nobena stranka razen komunistov ni imela jasnega programa; nobena ni imela jasnega načrta za reševanje slovenskih nacionalnih, političnih in kulturnih problemov; vse so razvnmale v svojih pristaših samo ideološki fanatizem in zanemarjale konkretne slovenske probleme«. (Jeza, 1985, str. 44) Zdelo se mu je, da so v taborišču podobni rekrutom, a je bilo med njimi veliko starejših. »Za tiste, ki so ustanovili dachausko taborišče in ga upravljali, nismo bili nič drugega kot množica človeških svinj, ki so morale tudi same čimprej doumeti, da so le-to in nič drugega.« (Jeza, 1985, str. 80) Dobili so sivozelene italijanske vojaške uniforme s pumparicami. Na hrbtu so imeli z rdečo oljno barvo napisano KL – Konzentrationslager. Slovencem je to pomenilo kruha lačen. Najljubša mu je bila družba Poljakov, Judov in Nizozemcev. Ukrajinci so bili grobi, prepirljivi, kradli so hrano s štubakovim dovoljenjem. Sam jih je imel za plod socialistične vzgoje. Bili so trdoživi, preklinjali so kot Srbi. Najmanj so se Slovenci razumeli s Francozi, ki so jih imeli za egoiste, a so bili tudi po značaju drugačni. Spoznal je, da je znanje nemščine zelo koristno, saj si lahko razumel navodila. Bil si srečen, če si dobil pakete pomoči s hrano, s čimer so se lahko pohvalili Francozi, Belgijci, Nizozemci, Norvežani, ničesar pa niso dobili Italijani, Rusi, Istrani in Primorci. Le redke primorske družine so se dogovorile s kranjskimi, da so lahko svojcem poslale priboljške. Največ zavojev so dobivali internirani poljski župniki, saj so faranke rade kaj primaknile. Vsebinsko so najraje kradli Ukrajinci, Judi pa so bili v taborišču najbolj človeški, a preplašeni in vdani v božjo voljo. Italijani so bili demoralizirani, saj niso znali nobenega jezika in se tako niso mogli pogovarjati z drugimi. Ko se je pojavil tifus, je bilo največ žrtev prav med njimi, saj tudi čistoča ni bila njihova najboljša lastnost. Uši so bile v taborišču velika nadloga. Zato so se pojavile t. i. razušitvene akcije, ko so zaporniki goli prebedeli noč v kopalnici. Mnogi so dobili pljučnico ter kronični katar. Obleke pa so bile tudi po razuševanju polne trdovratnih uši med šivi, kljub temu da se je perilo dalj časa prekuhalo v vroči vodi. Pokončali so jih lahko le z nohti. Marsikdo je podlegel, saj je zaradi njih dobil po telesu tvore. Velikokrat so interniranci umirali tudi zaradi driske. Grozljivo je bilo dejstvo, da sta bila pogrebca dva pometača, ki sta polivala trupla z vodo in jih umivala z metlami, s konicami čevljev pa sta jih obrnila na drugo stran. Slovenci so bili manj bolni, saj so bili

Tuši smrti v taborišču Mauthausen. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Stopnice trpečih, ki vodijo iz kamnoloma. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

izobraženi, njihovi zdravniki in jetniki so kradli zdravila in tako obvarovali paciente. Zaradi vročine se je tudi pišec znašel v bolnišnici, kjer je bilo vse snažno in toplo, tudi hrana je bila boljša. Slovenci so imeli svojega zdravnika in svoje bolničarje ter so se zato tam zadržali dalj, kot je bilo potrebno. Ko je videl umirati druge paciente, se je zavedel, da je taboriščna smrt brezosebna, uniformirana, taka kot taboriščno življenje. Po bolezni se je preselil v t. i. slovenski blok, dobil svojo omarico oz. špindo; vsak zapornik je na svojo polico polagal porcijo, žlico, kruh, margarino. Imeli so tudi svoje žlice. Če si na začetku izgubil kaj od tega, si jih dobil 25 s korobačem v nedeljo, saj je bilo škoda delovnega časa. Franc Jeza si je želel delati. Sprejet je bil v delovno

komando v Wildparku, kjer je bilo sicer najmanj dela in najmanj priganjanja, a je bilo število ljudi omejeno. Tu so bili skoraj sami Slovenci. Oblečeni niso bili v zebre, ampak v civilne in vojaške obleke. Ko so odhajali na t. i. plantažo, je to pomenilo, da so tam delali poskuse z rastlinami in gnojili za nadomestke začimb, ki jih Nemčija med vojno ni mogla uvažati. Kapo njihove skupine je bil Poljak Močala, dobrodušnež z ostrim glasom. Nihče od preostalih stražnikov se ni vtikal v njegovo priganjanje zapornikov, ki so si odpočili, čeprav so dajali vtis, da trdo delajo. Sadili so krompir, zelje in drugo zelenjavo. Slovenski duhovnik je rad sabotiral delo, rad je tudi zaspal v grmu in na seneni kopici. Tam je bil tudi 13-letni partizanski kurirček z Dolenjske. Delo v Wildparku je zahtevalo tudi kuhanje in krajo. obroki so bili skromni, ljudje pa lačni. Najbolj zaželen je bil krompir, zdobili pa so tudi prepečenec ter stare skorje salame in sira: »*Recept je bil preprost: v lonec si lahko vrgel vse, kar se ti je zdelo užitno, in čimveč si zmetal vanj in čimbolj pestra je bila mešanica, tem bolje je teknila.*« (ibid., str. 133) Kriterij za imenitnost jedi je bila gostota, saj je žlica včasih kar stala v njej. Jed so zabelili s slanino ali s prežganjem; ta najimnitnejša jed v taborišču je vsebovala kombinacijo maščobe, kruha, zaseke, paštete. Najslastnejša jed je bil krompir v oblicah; Francozi so zanj dajali čokolado in kakav. Zaporniki so ta sadež kradli, in čeprav je bila za to dejanje zagrožena smrt, jih to ni motilo. Za vedno mu bo ostal v spominu majhen sicilijanski brivec, ki je bil dober človek, a bi za hrano naredil vse. Nekoč je pojedel njegov pokvarjeni biskvit. Taborišča ni preživel, ker ga je kapo vrgel po tleh, Italijan pa je z glavo udaril ob tračnico.

Franc Jeza se spominja tudi svojega najlepšega in najhujšega dneva v taborišču. Najlepši je bil 6. 6. 1944, ko so se zavezniki izkrcali v Normandiji, najhujši pa sončni dan konec avgusta 1944, ko so v presledkih umirali ruski častniki. Zelo hudo mu je bilo delati v rovih v dachauski podružnici Überlingen, kjer so bili oster dim, vrtanje ter lopate njihova stalnica. Po bolezni pa je moral v pralnici prati perilo z ostanki driske, bilo pa je tudi veliko ušjih jajčec. Tu se mu je spremenil tudi odnos do Nemcev. Nekoč so po delu v gozdu pomagali ženski z otrokom. Nagradila jih je z bogatimi rezinami kruha, ki so bile obložene z maslom in pašteto. Z njimi se je pogovarjala in jim dala roko; to je storil tudi otrok: »*Sovraštvo do celotnega nemškega rodu je v nas kar nenadno, kot po čudežu, popustilo v svoji silovitosti in začeli smo se spet zavedati, da tudi Nemci niso vsi enaki.*« (ibid., str. 214) Zdi se, da je interniranec Jeza otopel, a se je po koncu vojne na ljubljanskih ulicah končno zavedal, da je zares svoboden: »*Sam – koliko časa že nisem imel tega občutka, da lahko zavijam kamor koli, ne da bi kdo zavpil za menoj in ne da bi slišal topotanja sotrpinov pred seboj in za seboj.*« (ibid., str. 246)

IMRE KERTESZ, *BREZUSODNOST*

Da ni bilo lahko tudi madžarskim Judom, je spoznal Imre Kertesz, ko si je moral kot 15-letni gimnazijec prišiti rumeno zvezdo in živeti pri mačehi, saj je oče moral v delovno taborišče. Doma so izgubili tudi trgovino, ki je ni mogel rešiti niti njihov računovodja. Videl je, da morajo judovski fantje delati v tovarni, da jih zaznamuje izkaznica, s katero se legitimirajo, dobivali so manjše obroke hrane. Preden je z bodočimi sotrpini prišel v Auschwitz-Birkenau, je slišal, da so Nemci čisti, pošteni, redoljubni in natančni ter delovni. Tudi sam bi rad delal, znal pa je tudi nekaj nemščine, kar mu je kmalu prišlo zelo prav. Ob prihodu v taborišče so se ženske celo lepoticile, vsem pa se je zdelo čudno, kar so videli – »resnične jetnike, hudodelce v capastih progastih oblekah, okroglih čepicah, obrutih glav«. (Kertesz, 2003, str. 68) Soglašal je, da bo imel 16 let, in še ni vedel, da bo kmalu eden izmed mnogih ... In opazil je avtomobile, ki so čakali na starejše, slabotnejše, onemogle ter matere z majhnimi otroki. Vojaki SS se mu niso zdeli nevarni; pozivali so strojne ključavničarje, dvojčke, telesno prizadete, pritlikavce, celo otroke. V obcestnem vodnjaku se je napil vode, ki je imela nenavadno bodeč okus po kemičnem preparatu. Tudi sam je dobil jetniško obleko ter čepico in cikle, ki so ga tiščale. Juha se mu je zdela neužitna, zato jo je zlil stran. Oficir iz prejšnje vojne jih je poučil, da morajo pojesti vse, ker je to posušena zelenjava, nihče pa ni vedel, ali bo imel naslednjega dne kaj jesti. Tretji dan je na juho že čakal. Margarino si je na kruh pomazal kar s prstom, kos pa je vseboval drobec slame, škripajoča zrnca. Skorja in sredica sta se mu zdela pečeni iz črnega blata. In vode ni bilo. Zaznal pa je neprijetni vonj iz bližnjega tovarniškega dimnika ... Šele kasneje je izvedel, da je to krematorij. A že četrty dan je sedel na vlaku za Buchenwald. Peron ga je spominjal na prijetno podeželsko postajo. Čeprav je bil teren lepši in okolica prijaznejša kot v Auschwitzu, so kmalu občutili brce in vbode s puškinimi cevmi. Pono vil se je postopek sprejema novih zapornikov, »pri oblačenju pa garderober vsaj s hitrim pogledom oceni tvoje mere«. (ibid., str. 106) Dobil je platnena rumeni trikotnik ter širok kos traku, kar je moralo biti prišito na prsi. Sredi trikotnika je stal V, kar je pomenilo Madžar. Številke, ki so se jih morali naučiti v nemščini, niso vpisali v kožo. »Toda v Buchenwaldu se zgodi, da presenetijo človeka z nečim, kar spominja na vročo prežganko. In tukaj sem se tudi naučil, da je obrok kruha v glavnem ena tretjina celote, kakšnega dne je lahko celo polovica – in ne tako kot v Auschwitzu, kjer je vselej četrtnina, včasih pa tudi enopetinska del – in nadalje, da ima obedna juha tudi goščo, v njej pa so lahko mesne nitke, v srečnih primerih celo posamezni koščki mesa.« (ibid., str. 107) Spali so v šotorih na slami. Žična ograja je bila sicer brez elektrike, a so jih opozorili, da bi jih ob pobegu napadli ovčarji. Ker se je njegov priimek končal pred črko M, se je kmalu znašel v podeželskem taborišču

Vhod v taborišče Dachau. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Slika taboriščnikov. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Zeitz, ki ni imel krematorija, imel pa je bodičasto ograjo in štiri stražne stolpe. Tu je dobil prvo klofuto, ker se je pogovarjal. Spoprijateljil se je s sojetnikom Bandijem Citronom, ki je prišel iz kazenske čete v Ukrajini, kjer je pobiral mine. Zavedal se je, da so v jetništvu pomembni red, način življenja, primerno obnašanje, življenjska krepost ter neuklonljivost. Ob težkem delu si si moral znati vzeti nevidni odmor. Spoznal je, da je v preteklosti živel kar tja v en dan: bil je izbirčen pri jedi, bil je jabolko spora med očetom in materjo. In spoznal je, da biti jud pomeni tudi moliti kadiš za umrle, ki ga ni znal. Lakota ga je izzivala, saj bi zanjo naredil vse; jedel bi tudi les, železo, kamenje. Jedel je pesek, travo, za drobceno čebulo si moral plačati dva kosa kruha.

Za enako ceno so iznajdljivi prodajali tudi sladkorno peso in repo. Od Finca je kupil krompirjeve olupke: »Običajno je njegova cena dve rezini kruha ali margarine, on pa je prosil polovico večerne juhe.« (ibid., str. 139) Dobil je garje, lesene cokle so ranile noge. »Poslednje sredstvo pa so udarci: z njimi se konča sleherna reč – pa če jih pričakuješ ali ne, doletijo te nepričakovano, vseeno, če so izzvani ali pa bi se jim rad izognil.« (ibid., str. 143) To je občutil, ko je izpustil vrečo cementa, čeprav je tehtala le 10–15 kilogramov. Kmalu je tudi on otopel, bil je razdražljiv. Zgrozil se je pri operaciji vnetega kolena, ki je potekala brez narkoze, ko kljub razkužilu niso menjali povojev in ko je voda sprala umazanijo z oblačili vred. Skoraj je že obupal, ko so se uši in bolhe zajedle v njegovo rano, a so ga zopet poslali v Buchenwald. Tega je bil zelo vesel. Občutil je toplo vodo, kavo, šestinko kruha. Prevezo so mu končno le zamenjali s papirjem. Francoski zdravnik mu je dal kocko sladkorja. Če bi znal francoščino, bi dobil dve: »Šele tedaj sem doumel tisto, na kar so me doma vselej opozarjali, kako pomembna je izobraženost, zlasti pa znanje jezikov, ni kaj.« (ibid., str. 165) Ko je šel bos v ordinacijo, da bi ga pregledal zdravnik, je na prikolici videl »nekaj štrlečih zmrznjenih rumenkastih udov, posušenih delov telesa« (ibid., str. 190). Frizerji sploh niso spali, ko so prihajali novi transporti ljudi, da bi jih ostrigli. Da so svobodni, pa je le spoznal, ko jih je striček Miklos vodil s pomočjo ameriške vojske. Dobrosrčnež mu je kupil vstopnico, da bi se lahko peljal s tramvajem, saj ni imel denarja. Stric Fleischmann mu je povedal, da je oče umrl v Mauthausnu, mačeha se je ponovno poročila, mama pa ga je nestrpno pričakovala. Teta mu je prinesla njegovo najljubšo jed »z mastjo namazan kruh, posipan z rdečo papriko in okrašen z obročki čebule« (ibid., str. 214). Stric mu je svetoval, naj pozabi na grozote, on pa je delal korak, kot ga je delal, ko je bil v vrsti v sredini in so razporejali za v plinske celice ... Njegova mladost in sreča pa sta ostali v taborišču.

GROZOTE, OB KATERIH VSAKDO OSTANE BREZ BESED

Dijaki so strnili svoja razmišljanja in povedali, da jih vedno znova pretrese dejstvo, kaj lahko človek počne človeku. In če bi se uprli, pravijo, bi pokončali tudi nadrejene: »A nedoumljivo je dejstvo, da so delali poskuse na živih ljudeh in da doktorjem to sploh ni bilo mar. Kako lahko zbiraš tetovirano kožo, porabiš pepel ljudi, komandant Mauthausna je celo sinu dal pištolo, da se bo že kot otrok naučil streljati tiste, ki so drugačni. Saj smo bili tudi mi majhni in počeli neumnosti, a taka norost ... To je strašno, grozno.« Iz knjige *Od tod so*

bežale še ptice, v kateri sta Lojze Krakar ter Milan Kumar zbrala dokumente iz nacističnih koncentracijskih taborišč, sem jim prebrala dve kitici pesmi *Pesnikovo drevo v taborišču smrti*, ki jo je napisal Lojze Krakar:

»Tu je nekoč poet in velikan
zamišljeno sedel, smo govorili,
in njim, ki zdaj so svet na križ pribili,
pel o ljubezni, sam ljubezni vdan.

Je vedel, da bo tisočglavi zmaj
kdaj vstal iz njih, ki vanje je sejal
vse, kar so pokončali v sebi zdaj?« (Krakar in Kumar, 1962, str. 41)

Saj res, so rekli, ko sem omenila velikega Goetheja. Z njim povezujejo pojem romantičnega junaka, ki je sicer notranje lep, poln čustev, a v sporu z družbo. Razkol med ideali in stvarnostjo oz. svetobolje je občutil tudi njegov Werther v romanu *Trpljenje mladega Wertherja*. Dijakom povem, da v Weimarju, kraju, kjer sta hodila velika Nemca Goethe in Schiller, še nisem bila. A iz knjige *Od tod so bežale še ptice* tudi oni izvedo, da se je Goethe rad sprehajal po poti do griča Ettersberg, za katerim leži Buchenwald. Danes pelje tja cesta, ki ji pravijo Krvava pot, saj kri jetnikov vpije po pravici. Ob mojih besedah, ki sem jih prebrala v knjigi, so tudi dijaki 4. letnika smeri računalniški tehnik ostali brez besed: »Po Goethejevih stopinjah so prišli iz Weimarja na Ettersberg od leta 1937, ko so tu začeli postavljati nekaj kakor velikansko tovarno – tovarno posebne vrste, stotisoči ljudi. Vsi ti stotisoči so bili – ljudje. Toda tudi tisti, ki so jih tu začeli ubijati, so bili – ljudje. In ravno to je strašno! Weimar je simbol veličine človeškega duha; Buchenwald na Ettersbergu pa je podoba temnega prepada, v katerega lahko zgrmi podivjani človek.« (ibid., str. 46)

Bodeča žica, ki še danes opozarja. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

SKLEP

Tudi ob učiteljevem pripovedovanju o holokavstu, ekskurziji in ogledu kraja trpljenja se prepletata šolska predmeta slovenščina in zgodovina. Pri slednji pisci-priče ob drugi svetovni vojni pripovedujejo o Slovencih, marsikaj pa izvemo tudi o madžarskih Judih, ki jih je označevala rumena zvezda. Zloglasna taborišča Mauthausen, Dachau ter Buchenwald niso le kraji razčlovečenja, pač pa tudi prostor, kjer je moral človek poskrbeti za tovariša, ko ju je združilo trpljenje. Zgodovina tudi v preteklosti oriše bolezni, trpljenje, boj za preživetje, vedno pa poudari, da je človek središče dogajanja in vanj posega. S svojim razumom včasih preseže meje razumskega, saj njegovo delovanje deluje blazno. In blazno je bilo ravnanje nacistov v času holokavsta. Da je pomanjkanje hrane ter iskanje

uši lahko mučilno sredstvo, da so bili mučni tudi poskusi na ljudeh. In da so bili dimniki tisti, ki so dali pečat trpljenju v taboriščih in življenjskim usodam. Predmet slovenščina pa z branjem, razmišljanjem, pripovedovanjem in aktualizacijo ponuja široko področje védenja o zgodovinski snovi. Naslovniki dijaki se odzivajo na učiteljevo oz. tvorčevo sporočilo. Skušajo ponotranjiti dogajanje z esejističnim razmišljanjem o zgodovinski snovi. Ponudijo svoje zaključke ter aktualizirajo dogajanje ob ogledu kraja dogajanja v preteklosti, Dachaua. Učitelj slovenščine dopolni njihovo védenje s pripovedovanjem o drugem kraju trpljenja, torej Mauthausnu. Spodbuja dijake, da se aktivno vključijo v pogovor, uporabljajo zborni jezik ter tako utrjujejo zgodovinsko snov, ki jo nadgradijo s poročilom o ekskurziji. Čeprav danes računalnik velikokrat zamenja knjigo, je le-ta pri slovenščini zelo dobrodošla. Dijakom ponudi možnost estetskega doživljanja ter spoznavanje tujega prostora, ki se je zapisal v zgodovino. Pri pripovedovanju dijaki uporabljajo besedni in nebesedni jezik, spoznajo pomen prevedene literature v slovenskem prostoru, znajo razložiti metaforični naslov, če je to potrebno. In biti kritični tako do zapisane besede kot tudi zgodovinskega časa.

VIRI IN LITERATURA

- Jeza, F. (1985). *Spomini iz taborišča*. Trst: Goriška Mohorjeva družba.
- Katalog znanja. Slovenščina* (2010). Srednje strokovno izobraževanje.
- Katalog znanja. Zgodovina* (2007). Srednje strokovno izobraževanje.
- Kertesz, I. (2003). *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentska založba.
- Krakar, L. in Kumar, M. (1962). *Od tod so bežale še ptice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Utović, M. (1980). *Mauthausen*. Ljubljana: Partizanska knjiga.